

Asta Giniūnienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Švč. Mergelės Marijos atvaizdai atgailos kanauninkų Videniškių bažnyčioje

Straipsnyje remiantis šaltiniais pirmą kartą išsamiai nagrinėjami Videniškių bažnyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslai, siekiama atskleisti regulinių atgailos vienuolių puoselėto marijinio pamaldumo, veikusių brolijų istorijos bruožus. Pagal XVII a. pab. archyvinį aprašymą bandoma rekonstruoti seniausio (neišlikusio) didžiojo altoriaus Švč. Mergelės Marijos atvaizdo ikonografiją. Remiantis šaltinių ir natūrinių tyrimų duomenimis tiriami iki mūsų dienų išsaugoti XVII a. laikyto dingusiu originalaus didžiojo altoriaus Nekaltojo Prasidėjimo ir šoninio Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslų kilmė, istorija, ikonografija, meniniai ypatumai ir aptaisai.

Reikšminiai žodžiai: Videniškių bažnyčia, Atgailos kanauninkai, brolijos, Švč. Mergelės Marijos paveikslai, ikonografija, auksakalystė

Juozas Vaišnora knygoje „Marijos garbinimas Lietuvoje“ šalia kitų vienuolių pažymėjo svarbų regulinių Atgailos kanauninkų indėlį ugdant ir platinant pamaldumą Švč. Mergelei Marijai Lietuvoje – „jie labai iškilmingai švęsdavo Marijos šventes, rengdavo įvairias jos garbei pamaldas, mokė žmones įvairių maldingumo pratybų Marijos garbei. Jų dėka Marijos garbinimas pasiekė sodiečių bakūžes, kur darbas, malda ir Marijos garbinimas tapo lietuvių dienos programa¹“. Deja, ši romantizuota ištara liko be atgarsio, nebuvo išplėtotą ir pagrįsta. Tai paskatino pradėti regulinių Atgailos kanauninkų bažnyčiose išlikusių Švč. Mergelės Marijos atvaizdų tyrimą. Šios vienuolijos rodytas išskirtinis dėmesys Dievo Motinai ėmė ryškėti tiriant Videniškių bažnyčios ikonografinę programą, šventųjų ir pal. Mykolo Giedraičio atvaizdus². Konkrečiu postūmiu buvo didžiojo altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslo „atradimas“ – sovietmečiu jis buvo pakeistas kopija ir padengtas senaisiais aptaisais. Nuo 2005 m.

¹ Vaišnora (1958), 112.

² Giniūnienė (2019), 105–124.

išrėminta blogos būklės originali drobė saugota Kaišiadorių vyskupijos kurijoje. Taip pat domino Videniškių bažnyčioje šoniniame Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės titulo altoriuje esantis netipiškos ikonografijos ir formos titulinis atvaizdas. Jis buvo įtrauktas į *Kultūros paminklų sąrašą*³, trumpai pristatytas „Kultūros paminklų enciklopedijoje“⁴, „Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas“⁵. Šio paveikslu sidabro aptaisus (seniausiąją dalį) auksakalystės tyrimuose minėjo dailės istorikės Birutė Rūta Vitkauskienė, nagrinėdama Trakų Švč. Mergelės Marijos puošmenas (1677)⁶ ir Regimanta Stankevičienė, analizuodama šio tipo brandžiojo baroko dirbinius⁷. Videniškių bažnyčios paveikslai nebuvo įtraukti į Lietuvoje vykdomus platesnius mariologinius tyrimus, ikonografines studijas, taip pat apžvalginius, kataloginio tipo leidinius⁸. Šiame straipsnyje daugiausiai remtasi Videniškių bažnyčios rašytiniais ir publikuotais archyviniais šaltiniais⁹, taip pat naudotasi Kultūros paveldo centro Duomenų skyriaus medžiaga, nuotraukomis¹⁰ bei bendro pobūdžio Dievo Motinos temai skirtomis lietuvių ir kitų šalių tyrėjų publikacijomis¹¹.

Švč. Mergelės Marijos paveikslai bažnyčioje

1617 m. Martynas Marcelijus Giedraitis fundavo regulinių atgailos kanaukinių vienuolyną, po metų pastatė bažnyčią ir perdavė regulinių atgailos

³ DR 763 Paveikslas „Marija“ su aptaisais (*Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas* (1973), 508).

⁴ *Kultūros paminklų enciklopedija* (1998), 210.

⁵ *Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas* (2006), 272–274.

⁶ Vitkauskienė (2001), 159.

⁷ Stankevičienė (2014), 92, 93, il. 33.

⁸ Videniškių Švč. Mergelės Marijos paveikslai neminimi J. Vaišnoros knygoje „Marijos kultas Lietuvoje“, Roberto Gedvydo Skrinsko „Piligrimo vadove po stebuklingas Marijos vietas“, dailėtyrininkės Tojanos Račiūnaitės veikale ir sudarytame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų sąrašė, kituose panašaus pobūdžio leidiniuose (Račiūnaitė (2018); Skrinskas (1999); Vaišnora (1958)).

⁹ Baronas (2005), 297–299.

¹⁰ Naudotasi 2014 m. Regimantos Stankevičienės parengtais Kilnojamosios kultūros vertybės duomenų aprašais, Aloyzo Petrašiūno 2005, 2014 m. nuotraukomis. Kultūros tyrimų centro Duomenų skyrius (toliau – KPC DS).

¹¹ Bernacka (1987), 27–93; Janonienė (2018), 17–46; Račiūnaitė (2014); Račiūnaitė (2018), 213–238; Surdokaitė (2011), 128–146.

vienuolijos ordino provincijolui Ipolitui Žepnickiui. 1684 m. liepos 27 d. bažnyčią konsekraavo Gracianopolio vyskupas ir Gudijos sufraganas Vilniaus vyskupijoje Mikalojus Slupskis (1616–1693, vyskupas)¹². Tuo metu Videniškių bažnyčioje buvo įrengti septyni altoriai, du iš jų – didysis ir šoninis – skirti Švč. Mergelės Marijos garbei. Didžiajame altoriuje kabojo aptaisais puoštas Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Šonininis paaukuotas medinis altorius buvo pavestas Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijai, jame buvo įtaisytas šios temos atvaizdas¹³. Prie šio altoriaus stovėjo nedidelis brolijos nešiojamas altorėlis su aptaisais puoštu Švč. Mergelės Marijos atvaizdu¹⁴. XVII a. pab. bažnyčioje ant sienų kabojo įvairių šventųjų atvaizdai, tarp jų – du marijinės temos paveiks-lai: Sopulingosios Švč. Mergelės Marijos ir „Švč. Mergelės Marijos katedroje (?). Katedra – pavaizduota skulptūriškai, ne tapyta“¹⁵.

XVIII a. vid. Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos atvaizdas jau minimas didžiajame „senos struktūros“ altoriuje, šonuose stovėjo šv. Petro ir Pauliaus skulptūros, vainikavo Kristaus Atsimainymo skulptūrinė kompozicija¹⁶. Altoriai išliko septyni, bet du šoniniai buvo pakeisti dvarpsniais įrenginiais, vienas jų globojamas 1751 m. įsteigtos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos¹⁷. Šio altoriaus pirmame tarpсныje buvo įtaisytas Švč. Mergelės Marijos paveikslas su sidabriniais auksuotais rūbais, karūna ir dvylika žvaigždučių¹⁸. Nuo to

¹² Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., Biblioteka Jagiellońska (toliau – BJ), b. 62411 III, l. 80; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 37.

¹³ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 80v.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Paveikslas galėjo būti „Madona Soste“ (*Madonna in trono, Tronende Madonna, Madonna in-tronisė*) ikonografijos arba įrėmintas architektūrinio pavidalo drožtuose rėmuose.

¹⁶ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 112.

¹⁷ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57–B53, b. 242, l. 2v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 114; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 37v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. 21.

¹⁸ Antrajame tarpсныje buvo šv. Kazimiero paveikslas. Altoriuje taip pat stovėjo dvi šventųjų skulptūros (Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 112v).

1. Videniškių bažnyčios interjeras. Aloyzo Petrašiūno nuotr., 2014

laiko Švč. Mergelei Marijos atvaizdų vietos nesikeitė, nors patys įrenginiai per 1800, 1850, 1884 m. remontus buvo pertvarkomi¹⁹ (1 pav.). Apie kitus XVII a. pab. minėtus ant sienų kabojusius Marijos Sopulingosios ir Marijos Katedroje (?) paveikslus 1766 m. ir vėlesniuose dokumentuose neužsiminta. XVIII a. vid. Laiškų pusės altoriuje prie senosios stebuklingosios Nukryžiuotojo skulptūros (1850 m. pakeista Jėzaus, nešančio kryžių, skulptūra) buvo įkeltos Sopulingosios Švč. Mergelės Marijos,

¹⁹ Žr. Giniūnienė (2019), 111–113.

kitapus – šv. Jono skulptūros²⁰. XX a. pr. nuardžius presbiterijoje buvusių šoninius altorius, į vieną nišą įstatyta Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Marijos skulptūra (kitapus – Jėzaus Nazariečio skulptūra)²¹.

Apie Švč. Mergelės Marijos pamaldumo ištakas ir seniausią atvaizdą.

Atgailos kanauninkų Dievo Motinos kulto raidos tyrimui svarbus didžiojo altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslas, aprašytas 1693 m. vizitacijoje. Tai buvo senos tapybos (*antiqua pictura*) ir „nuo seno tikinčiųjų rodoma pagarba garsėjantis“ Švč. Mergelės paveikslas. Jame Švč. M. Marija vaizduojama kaire ranka laikanti Kūdiki Kristų. Paveikslas puoštas sidabriniais auksuotais aptaisais – ant Marijos galvos karūna, dešinėje rankoje – sidabrinis skeptras, po kojomis – mėnulis su paauksuotais smaigaliais, taip pat mažytė Kristaus karūna, sidabrinis žemės rutulys su kryžiumi (*mundus cum cruce*)²². Šiam atvaizdui rodomą pagarbą liudijo tikinčiųjų paaukoti 35 sidabriniai votai: „3 maži sidabro kryželiai; mažas medinis krucifiksas; auksiniai žiedai, suverti į 5 girliandas (?) (*circuli argentei, a sertis oblatis n. 5*); 10 sidabrinė auksuotų žvaigždžių, šen ten išdėstytų aplink paveikslą; [...] viena maža sidabrinė plokštelė (?) „patena“ (*patenula parvula argentea una*), papuošalai (du auskarai, auksu inkrustuotas „kristalas“, du perlų ir dar 3 kitokie įvairiaspalviai vėriniai, gintarinė apyrankė“ ir kt.)²³.

XVII a. pab. didžiojo altoriaus Dievo Motinos atvaizdo apibūdinamas – senos tapybos (*antiqua pictura*), „nuo seno tikinčiųjų rodoma pagarba garsėjantis“, – bei minimas gausus votų rinkinys, brangios puošmenos liudija apie įsitvirtinusias Švč. Mergelės Marijos gerbimo tradicijas. Šis Dievo Motinos paveikslas sietinas su Atgailos kanauninkų Videniškiuose įsikūrimu ir vienuolių platintu marijiniu pamaldumu. Iš

²⁰ Dabar Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono skulptūros puošia Evangelijos pusės Švč. Mergelės Marijos altorių.

²¹ Ten pat.

²² Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 80.

²³ Šio altoriaus aprašyme minimi du maži relikvijoriai, vietomis paauksuota taurė (*ciborium*) (ten pat). Už šio dokumento vertimą, patikslinimus nuoširdžiai dėkoju dr. Mintautui Čiurinskiui.

aprašymo galima atkurti neišlikusio kūrinio ikonografiją – Marija buvo pavaizduota kaip Dangaus Karalienė su Kūdikiu ir valdžios atributais (karūnomis, skeptru ir žemės rutuliu su kryželiu) bei Nekaltojo Prasadėjimo simboliu – mėnuliu po kojomis. Paveikslas priklausė XVII a. marijinams atvaizdams, kuriuose prasmingai susipynė Dangiškosios Karalienės ir Nekaltojo Prasadėjimo ikonografija²⁴. XVII a. I p.–vid. LDK šio tipo visafigūriai paveikslai, sukurti pagal Johano Sadelerio 1595 m. raižinį²⁵, išliko Dusetų, Merkinės²⁶, Choroščiaus bažnyčiose²⁷. Dangaus Karalienės paveikslai kuriami ir pagal kitą Johano Sadelerio I „Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu ant mėnulio“ raižinį (1595–1600), panašios kompozicijos Ostšešuvo (*Ostrzeszów*) šv. Mikalojaus bažnyčios atvaizdas, Krokuvos klarisių bažnyčios sienos paveikslas ir kt.²⁸ Videniškių Atgailos kanauninkų tikinčiųjų nuo seno gerbiamo Dievo Motinos paveikslo likimas nežinomas – 1766 m. ir vėlesniuose dokumentuose jis neminimas – tuo metu didžiajame altoriuje buvo pakabintas Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas (↓). Bažnyčioje saugoma XVII a. I p. renesansinio stiliaus sidabrinė ažūriniais lankais puošta auksuota karūnelė (12 × 15 cm), galbūt išlikusi nuo senojo Dangaus Karalienės paveikslo, kurio XVII a. pab. aprašyme fiksuota „mažytė Kristaus karūna“.

Išlikę paveikslai. Nekaltojo Prasadėjimo Švč. Mergelės Marijos atvaizdas

Kaip jau minėta, dabartinis didžiojo altoriaus Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas yra XX a. II p. kopija, prie kurios pritaisyti senieji, autentiški aptaisai ir karūna. Straipsnyje bus nagrinėjamas tik tai originalus kūrinys, saugomas Kaišiadorių vyskupijos kurijoje, ir jį puošusios tauraus metalo plaketės (2, 6 pav.). XVII a. pab. Videniškių bažnyčioje Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas buvo įvertas į šio vardo brolijos šoninį

²⁴ Janonienė (2018), 65.

²⁵ J. Sadeleris jį raižė pagal neišlikusį Christopherio Swartzo (1545–1597) piešinį (Račiūnaitė (2018), 222–223).

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, 460, kat. il. 14; 466, kat. il. 52.

²⁸ Biernacka (1987), 32, il. 8–10.

2. Paveikslas „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija“. Astos Giniūnienės nuotr., 2019

3. Paveikslo „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija“ fragmentas.

Astos Giniūnienės nuotr., 2019

altorių²⁹. *Immaculata Conceptonis Bf̃ma V. [Beatissima Virgo]* altoriaus paveiksle buvo pavaizduota „Marija, pamynusi gyvatės galvą, po jos kojomis didelis (*magna*) sidabrinis mėnulis, ant galvos – dvi karūnos, viena sidabrinė paausiuota, padabinta įvairiais brangakmeniais, kita viršuje – balta, sidabrinė. Marijos galvą supo 12 sidabrinių auksuotų žvaigždžių“³⁰. Šis aprašymas atitinka išlikusio Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo paveikslo ikonografiją, kuriame Marija nutapyta stovinti debesų properšoje, pamynusi mėnulio pjautuvą apvijusio žalčio galvą, maldai sudėjusi rankas, nuolankiai žvelgianti žemyn (2, 3 pav.). Jaunos vienplaukės Marijos galvą vainikuoja tapyta penkiaragė karūna, supa šviesos ir vos

²⁹ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 8ov.

³⁰ Ten pat.

4. Paveikslo „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija“ fragmentai.

Astos Giniūnienės nuotr., 2019

matomas žvaigždžių vainikas. Paveikslas buvęs didesnis, kraštuose įkomponuoti įvairiais rakursais angeliukai, kai kurių angelų matyti tik galvutės su sparneliais. Ne kartą atnaujintos karnacijos – Marijos veidas, rankos, autentiškos tapysenos likučiai matyti neliestose vietose (angelas dešinėje, lelijos šakelė ir kt.) bei po aptaisu paslėptoje Marijos rūbo tapyboje. Auksinio atspalvio Marijos apdarą dengia plonas lygus dažo sluoksnis, kur ne kur paspalvintas raudona, žalia spalvomis, ant jo juodu ar rusvu dažu teptuku išpieštos klostės, audinio raštai. Galima manyti, kad paveikslą buvo numatyta padengti aptaisais³¹. Pavaizduotam ramiam Marijos siluetui dinamikos suteikia it stipraus gūσιο kilsteltas, sodriomis klostėmis susimetęs prašmatnus apsiaustas, padabintas granato ir stilizuotais tulpių žiedais, apkraštuotas brangakmenių juosta. Marijos suknia puošta

³¹ Tokiu būdu nutapytas drabužis Simno bažnyčios Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveiksle (Stankevičienė (2003), 433).

5. Paveikslo „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija“ fragmentas.

Astos Giniūnienės nuotr., 2019

žydinčiomis gvazdikų, plukių, rožių be spyglių, narcizų pabiromis šakelėmis (5 pav.). Augalai simbolizuoja Švč. Mergelės Marijos Naujosios Ievos nekaltumą, *Giesmių giesmės* „uždarą sodą“ – „Mano sesuo sužadėtinė yra uždaras sodas“ (Gg 4, 12)³². Mariją supa ir šlovina angelai – vienas laiko styginį instrumentą, panašų į arfą³³ (4 pav.), kitas leliją – skaistumo simbolį. Santūri Švč. Mergelės Marijos figūra, kompozicija, XVII a. I p. būdingi rūbų ornamentai, stambūs dekoratyvūs apsiausto raportai, granato ornamento stilizacija ankstina kūrinio datavimą. Galbūt jis nutapytas pagal senesnę paveikslą ar grafinį atvaizdą³⁴. Tai nustatyti bus galima

laboratoriškai ištyrus paveikslą. Dailėtyrininkė Rūta Janonienė šios ikonografijos atvaizdus priskiria *La Purissima* arba idealiosios *Immaculata* grupei³⁵. Dokumente paveikslas vadinamas *Imago Beatissima Virginis*,

³² Nekaltojo Prasidėjimo ikonografijai būdingas „uždaro sodo“, skirto tikrai sužadėtiniui, vaizdinys. Šio sodo gėlės: *Giesmių giesmėje* minimos „slėnių lelija“ – plukė (*anemone*), „Šarono gėlė“ – turbūt narcizas, (Gg 2, 1), gvazdikas simbolizuoja „Naująją Sužadėtinę“, granatas – vaisingumą ir kt. (Feuillet (2017), 10, 64, 77, 81, 99); *Šventasis Raštas*, 1025.

³³ Styginiam instrumentui pritariant būdavo giedamos giesmės, šlovinimo psalmės.

³⁴ Apsiausto ornamentai, brangakmeniais puoštas kraštas būdingi renesanso laikotarpiui. Santūri Marijos poza, tapati nulenktos galvos ir sudėtų maldai rankų kryptis, būdingi XVI a. II pusės – XVII a. I pusės ikonografijai, vėliau figūra vaizduojama pasisukusi, „sraigtiname“ judesyje (galima palyginti 1574 m. Cornelio Corto pagal Federico Zuccariego piešinį, 1612 m. Hieronimo Wierixo, XVIII a. vid. Johanno Esaiaso Nilsono, 1750 m. Johanno Baptisto Klaubero Švč. Mergelės Marijos temos raižinius (Michalczyk (2016), 461, il. 22a, 733, il. 356k; prieigos per internetą: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1668264&partId=1; https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1869-0410-1591).

³⁵ Janonienė (2018), 77.

6–8. Paveikslas „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija“ apratai ir karūna.
Aloyzo Petrašiūno nuotr., 2014

tarsi nurodantis į evangelijoje minimus Elžbietos žodžius, kuriais ji kreipėsi išvydusi atėjusią aplankyti Švč. Mergelę Mariją „Tu labiausiai palaiminta iš visų moterų“ (Lk 1, 42). Videniškių bažnyčios Nekaltojo Prasidėjimo paveikslas, praturtintas Loreto litanijos *Karalienės Angelų* invokacija – muzikuojančio ir adoruojančių angelų motyvais, šiuo metu žinomas vienintelis šios ikonografijos kūrinys Lietuvoje.

XVII a. pab. aprašomas Nekaltojo Prasidėjimo paveikslas buvo puoštas dideliu sidabrinu mėnuliu, 12 sidabrinų auksuotų žvaigždžių ir dviem karūnomis³⁶. Iš dviejų karūnų (viena su brangakmeniais, kita virš jos – „balta, sidabrinė“)³⁷ iki mūsų dienų išliko antroji sidabrinė be juvelyrinių puošmenų (7 pav.). XVII a. 8–9 deš. daili barokinė karūna iškals-

tyta profesionalaus meistro – galvą juosiantis platus lankas, dekoruotas vešlaus akanto spiralėmis, besistiebiančiomis

³⁶ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III: 8ov.

³⁷ Ten pat.

atžalomis, virš kurių kyla penki juostų lankstai, kalstyti lauro lapelių, perliukų sekomis. Kiauraraštės karūnos forma ir gėlinio ornamento pobūdis būdingas menamo laikotarpio šio tipo puošmenoms. Išlikusiame paveiksle matyti metalinių žvaigždučių vinių išmuštos skylutės (3 pav.). 1693 m. aprašyme minimas po jos kojomis sidabrinis mėnulis. Dabartinis paveikslą dengiantis pusemėnulis aptaisas išsiskiria šio tipo dirbiniuose itin retu dekoru – vidurinėje iškilioje briaunoje iškalstyta 12 reljefinių žvaigždučių, o kraštus dabina plastiški lapeliai (8 pav.). Reikia pastebėti, kad ši aptaiso detalė neatitinka paveiksle nutapyto mėnulio kontūrų, nesutampa Marijos pėdos iškarpa (matyt, vėlesnė). Taigi, sidabrinis mėnulio pjautuvas galėjo priklausyti kitam Marijos atvaizdai, antai tokia aptaiso detalė paminėta neišlikusiame Švč. Mergelės Marijos Dangaus Karalienės paveiksle (↑).

Pasak 1766 m. dokumento, „mediniame senos struktūros“ altoriaus pirmame tarpšnyje jau kabėjo Nekaltojo Prasadėjimo (*imago B. V. M. Conception*) paveikslas, o antrąjį vainikavo Kristaus Atsimainymo skulptūrinė kompozicija³⁸. Paveikslą dengė „sidabrinė auksuota suknią, puošė sidabro karūna“³⁹. Galima manyti, kad į didįjį altorių buvo perkeltas buvęs šoninio altoriaus paveikslas ir šia proga užsakytas aptaisas (6, 8 pav.). XVIII a. I ketv. būdingas auksakalio darbo aptaisas išliko. Marijos sukniš ir apsiausto pamušalą imituojantys lakštai iškalstyti lanksčių susipynusių sauso akanto šakelių, o apsiaustas – tarsi iš gėlyno suskintų rožių, lelijų, tulpių, narcizų, pakalnučių, plukių kilimu, apkraštuotas juosta su brangakmenius imituojančia guburėlių seka.

Po 1800 m. vykusio bažnyčios remonto⁴⁰ Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas liko ankstesnėje vietoje, bet pasikeitė jo apipavidalinimas – paveikslo fonas buvo uždengtas raudonu gelumbės audiniu⁴¹. Pagrindines sidabro puošmenas – suknią, mėnulį po kojomis, karūną (dalina

³⁸ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 112.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4014, l. 441.

⁴¹ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57-B53, b. 242, l. IV. Tapinio būklė buvo prastoka, tuo metu ir vėliau bandyta jį atnaujinti – paryškintos ar nutapytos kai kurios angeliukų galvutės. dešinėje pusėje grubiai užtepti mėlynas fonas, Marijos suknelės apačia.

paausnotą), papildė du kalstyti „cherubinai“⁴², o žvaigžduotes pakeitė dabartinis spindulinis nimbas⁴³ (6 pav.). Paveikslas aptaisas ir angelai minimi vėlesniuose dokumentuose⁴⁴. Karūną laikantys sparnuoti angelai veikiausiai buvo nukalstyti pagal šoninio Švč. Mergelės Marijos altoriaus paveikslas šio tipo plaketes, tikrai darbas ne toks meistriškas (↓). Tuo metu prie paveikslas kabojo 6 votai⁴⁵. Iki 1832 m. vienuolyno uždarymo paveikslas su puošmenomis bei votais aprašomas panašiai⁴⁶, tikrai 1830 m. dokumente pažymima, kad Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas „subtilios rankos ir teptuko“, „4 uolekčių“ dydžio⁴⁷. Po vienuolyno ir bažnyčios uždarymo beveik du dešimtmečius prastovėjusi bažnyčia 1850 m. buvo atiduvta pasauliečiams dvasininkams. Nekaltojo Prasadėjimo paveikslas vieta ir apipavidalinimas nesikeitė iki XX a. 8–10 deš., tikrai pakeičiamas fono audinys, nuauksuojami rėmai, pertapomos karnacijos.

Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslas

Bažnyčios šoniniame altoriuje kabo netipiškos išvaizdos, subtilios europietiškos tapybos altorinis atvaizdas (9 pav.). Dailėtyrininkė R. Stankevičienė iškėlė versiją, kad paveikslas veikiausiai sukurtas privačiam pamaldumui ir tik vėliau įkomponuotas altoriuje⁴⁸. Duomenų apie šio Švč. Mergelės Marijos atvaizdo kilmę ieškota archyvuose šaltiniuose.

1693 m. dokumente aprašytas šalia šoninio Nekaltojo Prasadėjimo altoriaus stovėjęs šios brolijos kilnojamas altorėlis: „sidabruotas ir [...], vietomis auksuotas su skoningos romietiškos tapybos paveikslu (*Imago*

⁴² 1804 m. ir vėlesniuose bažnyčios dokumentuose karūną laikantys angelai vadinami „cherubinais“.

⁴³ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. IV.

⁴⁴ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3791, l. 4; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1856 m., VBA, l. 3. Prieiga per internetą: BARIS.

⁴⁵ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. IV.

⁴⁶ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1819 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4014, l. 442; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 37. Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. IV, 2V.

⁴⁷ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3791, l. IV, 3V. Paveikslas galėjo būti matuotas su rėmais – dabartinio paveikslas aukštis – 188 cm.

⁴⁸ Stankevičienė (2014), 92.

picturae elegantis Roma[nae])“, „kaip tvirtinama, palaimintas popiežiaus Inocento XI. O į Lietuvą kadaise atvežtas šviesiausiojo pono Mikalojaus Paco, Vilniaus vyskupo, galiausiai vienos ponios iš galingos šeimos per šviesųjį gerbiamą poną Merkelį Nyžinskį⁴⁹ paaukotas ir paskirtas bažnyčiai bei per šviesiausiąjį ir garbingąjį p. Mikalojų Slupskį, Gracianopolio vyskupą, kartu su įvesdinama brolija į šią bažnyčią perkeltas“⁵⁰.

„Atvaizde aplink galvą balto sidabro apvadas, taip pat 12 sidabrinų paaukuotų žvaigždžių vainikas, virš žvaigždžių [...] balto sidabro karūna [ir dar 5]; skersiniai (?) juodi mediniai, juose išsibarsčiusios 9 žvaigždės. Kaklą puošia vėrinys iš koralų, tarp kurių įsiterpia brangakmeniai, ant to vėrinio pakabinti du žiedai; 3 paprastesni karolių vėriniai; 2 sidabriniai paaukuoti vainikėliai (grandinėlės? – *circuli sertorum argentei deaurati duo*)⁵¹.

Nagrinėtinos šio atvaizdo įgijimo aplinkybės. Mikalojus Steponas Pacas 1672 m. buvo paskirtas Vilniaus vyskupijos administratoriumi, dėl konfliktų su katedros kapitula ordinaru tapo tik 1682 m., vyskupavo iki 1684 metų. M. S. Pacas rūpinosi Švč. Mergelės Marijos kulto sklaida, paveikslais⁵², jų puošyba – 1677 m. užsakė aptaisus Trakų Švč. Mergelės Marijos atvaizdai⁵³. Jis buvo vienas dosniausių Vilniaus katedros donatorių⁵⁴. Žymūs ir kiti dokumente paminėti amžininkai – atvaizdą palaiminęs ir leidimą suteikęs popiežius Inocentas XI (popiežius 1676–1686), su kuriuo M. S. Pacas galėjo susitikti Romoje, būdamas popiežiaus rūmų prelatu, vėliau ir apaštališkuoju notaru. Kitas svarbus asmuo – Vilniaus sufraganas, Gracianopolio vyskupas Mikalojus Slupskis (1616–1693)⁵⁵. Šis uolus Dievo Motinos garbintojas įvesdino Nekaltojo Prasadėjimo broliją bei perdavė atvaizdą Videniškių vienuolyno trečiajam infulatu

⁴⁹ Kitaip: „Nyžinskio pastangomis“.

⁵⁰ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 8ov.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Račiūnaitė (2018), 172, 199, 274.

⁵³ Vitkauskienė (2001), 158; Račiūnaitė (2014), 178.

⁵⁴ Kurczewski (1912), 48–49.

⁵⁵ Ten pat, 84. Vysk. Mikalojus Slupskis dalyvavo Gelvonų bažnyčios akmens, Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios Švč. Mergelės Marijos atvaizdo tyrimuose (Račiūnaitė (2014), 82, 83, 86, 155–156, 159).

Merkeliui Nyžinskiui⁵⁶. Prisimintina, kad 1684 m. M. Slupskis konsekrovo Videniškių bažnyčią. Altorelis sietinas su Nekaltojo Prasadėjimo brolijos įsteigimu. Visgi pagal dokumentuose randamus duomenis tikslią brolijos įvedimo datą nustatyti keblu. Archyvuose šaltiniuose įrašytos skirtingos datos: 1766 m. vizitacijoje įrašyti „1632“ arba „1692“ metai, leidimą davęs popiežius – „Pijus XI“ (turėtų būti Inocentas XI) ir dokumentą aprobaavęs šviesiausiasis Pacas⁵⁷. Tokie įrašai su klaidingais duomenimis randami ir XIX a. dokumentuose⁵⁸. Netikslumai įsivėlė todėl, kad oficialus Nekaltojo Prasadėjimo brolijos įsteigimo dokumentas neišliko – „per virsmus pragaišo“⁵⁹. Ankstyva (1632 m.) brolijos įvedimo data abejotina, remiantis altorėlio įgijimo istorija, tai įvyko apie 1682–1692 metus.

1693 m. dokumente altorelis vaizdžiai apibūdintas, tikėtina, kad jame buvo įkomponuotas, netradicinės formos dabartinis šoninio Švč. Mergelės Marijos altoriaus paveikslas. Šaltinyje jo sukūrimo laikas nurodytas ankstyvesnis nei paties altorėlio, o kilmė ne vietinė – „kadai-se atvežtas“, „skoningos „romietiškios“ tapybos. Vyskupo M. S. Paco lankymasis Romoje, jo glaudūs ryšiai su Italija, Florencija⁶⁰ neprieštarauja galimai itališkai paveikslo kilmei, nors šaltiniuose „itališkos tapybos“ paveikslais paprastai apibūdinami profesionalūs, meniškai kūriniai. Aprašomo paveikslo Marijos tipažas, šukuosena, tapybos pobūdis būdingi XVII a. flamandų dailei, turėjusiai įtakos LDK ir Lenkijos dailei. Videniškių Švč. Mergelės Marijos vaizduosenos prototipu galėtų būti flamandų grafiko Johano Sadelerio I „Marijos su Kūdikiu ant pusmėnulio“ raižinys (1595–1600)⁶¹, tiksliau, Marijos figūros fragmentas (graviūroje panašus vienplaukės jaunos Marijos galvos linkis, žvilgsnis). Altorinį Švč. Mergelės

⁵⁶ Compendium totius procesus..., LVIA, f. 525, ap. 8, b. 394, l. 304v.

⁵⁷ „...ex Indulto Sedis Apostolicae Pij XI ad perpetuam memoriam, et ab Ilmo L. O. Pac approbata introducta“ (Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 114).

⁵⁸ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 52v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. 21.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Iš Florencijos parvežtą Loreto Dievo Motinos paveikslą M. S. Pacas paaukojo Dunilovičių bažnyčiai (Skrinskas (1999), 358; Surdokaitė (2011), 136).

⁶¹ Prieiga per internetą: <https://www.alamy.it/maria-con-gesu-bambino-sulla-crescent-moon-johann-sadeler-mi-clemens-viii-1595-160-reinventato-image230184825>.

Marijos paveikslo atvaizdą galima gretinti su XVII a. europinėje dailėje plitusiai nedideliais portretiniais Marijos atvaizdais, Apreiškimo ar kitų naratyvinių scenų fragmentais⁶², tačiau šio tipo kūrinuose Marija paprastai vaizduojama nuleidusi akis ar žvelgianti pro šalį, į tolą, o Videniškių bažnyčios paveiksle – jos žvilgsnis nukreiptas į žiūrintįjį, besimeldžiantįjį. Ar Videniškių Švč. Mergelės Marijos paveikslas buvęs kamerinis religinis, ar pasaulietinis, portretinis atvaizdas, tik vėliau pritaikytas pamaldumui, ar tai kompozicijos fragmentas – atsakyti bus galima tik tai nuėmus aptaisus, ištyrus paveikslą. Nepaisant vėlesnių pertapymų, nedidelis Švč. Mergelės Marijos paveikslas stebina meninės raiškos ir tapybos subtilumu – švelnumo atvaizdui suteikia nežymus posūkis ir galvos linkis, o atidumo, atjautos – įdėmiai į mus žvelgiančios didelės akys, – juodų purių garbanų gaubiamas taisyklingų bruožų, tauraus grožio jaunas skaistus veidas.

XVII a. pab. dokumente minima altorėlio paveikslo puošmena – aplink Marijos galvą „balto sidabro apvadas“. Jis tapatintinas su galvą gobiančiu aptaisu – smulkiai puncuota, lengvą audinį su retais dryžiais imituojančia skraiste, surištą laisvu mazgu. Išskirtinio grožio yra sidabrinė Marijos suknelės dalis, kurią kaip „gėlinio baroko“ pavyzdį aprašė dailės istorikė R. Stankevičienė, priskirdama tam pačiam meistrui, kuris padarė Aušros Vartų Marijos aptaisą (viršutinę jo dalį)⁶³. Manoma, kad šie XVII a. 8–9 deš. meniški ir profesionaliai atlikti aptaisai sukurti Vilniaus auksakalio. Videniškių bažnyčios paveikslo Marijos paausintas lakštas imituoja rūbo klostes, sidabru žvilga plastiškos, iškilios, sodriais lelijų, saulėgražų, narcizų, keturlapių žiedais iškalstytos šakelės. Pasak 1693 m. dokumento, paveikslą puošė balto sidabro karūna ir galvą supantis 12 sidabrinų paausiuotų žvaigždžių vainikas⁶⁴.

XVIII a. vid. iškilo dvitarpniai šoniniai altoriai. Į Evangelijos pusės naują įrenginį galėjo būti perkeltas nuo seno gerbiamas ir brangus Švč. Mergelės Marijos altorėlio paveikslas. 1766 m. dokumente rašoma, kad altorius paskirtas Švč. Mergelės Marijos Škaplieriaus brolijai (1 pav.). Ši brolija Videniškiuose įvesta 1751 m. kovo 3 dieną „karmelitų generolo

⁶² Vasiliauskienė (2018), 138–142.

⁶³ Stankevičienė (2014), 92, 93, il. 33.

⁶⁴ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 8ov.

leidimu“⁶⁵. Altoriniu tapęs paveikslas buvo papuoštas puikiais auksakalystės dirbiniais ir dailiai įrėmintas – tai rodo šiam laikui būdingi regentystės stiliaus fono aptaisai ir rėmai (9 pav.). Paveikslo fonas buvo uždengtas puncuotame dugne kalstytų skiauterėtų riesčių ir kriauklių motyvais. Šis nuskliaustais kampais medinis paveikslo rėmas, puoštas reljefiniais akanto, kaspinių, arabeskų motyvais su rožės žiedų akcentais, apkraštuo-tas ir skaidytas profiliuotomis juostelėmis, išdrožtas kartu su ištaigingais regentystės stiliaus altoriaus sparnais. Svarbu pažymėti, kad nišos glifus dengiantys lakštai ankstesni, kitokio pobūdžio – sauso akanto vingrių šakelių kiliminis kalstymas panašus į XVIII a. I ketv. didžiojo altoriaus Nekaltojo Prasidejimo paveikslo Marijos suknelės aptaiso dekorą (↑). Tikėtina prielaida, kad paveikslas į altorių buvo perkeltas su mediniu, tauriu metalu aptaisytu futliaru.

1766 m. dokumente Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslas apibūdintas glaustai, tapaciai kaip XVII a. pab. altorėlio atvaizdas – jis „puoštas sidabro vietomis auksuotu rūbu, sidabrine vietomis paauksuota karūna“⁶⁶ ir 12 žvaigždučių“⁶⁷. 1804 m. minima ir antroji karūna, taip pat pažymima, kad abi karūnos, puoštos „čekiškais akmenukais“ (*kamyczkami Czeskiemi*), tai yra Bohemijos granatais⁶⁸. Be to, rašoma, kad karūną laiko „cherubinai“ ir aplink galvą 8 žvaigždutės⁶⁹. Toks 1804 m. Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslo vaizdas su nežymiais pakeitimais ir praradimais pasiekė mūsų dienas. Paveikslą puošia dvi karūnos su sidabro apsoduose įtaisytais briaunotais granatais (ne visi išliko), juvelyriniais akmenimis (10 pav.). Jos skirtingos – Marijos

⁶⁵ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. 2v. Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 338I, l. 114. Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 37v. Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. 2I.

1850 m. vizitacijoje nurodoma kita Škaplieriaus brolijos įsteigimo data – 1752 m. liepos 30 d. ir vyskupo Mykolo Jono Zenkavičiaus (1730–1762) leidimas. Šios brolijos įsteigimo dokumentas taip pat neišliko (Videniškių bažnyčios archyvas (toliau – VBA), l. 9. Prieiga per internetą: BARIS).

⁶⁶ XVII a. pab. dokumente minima balto sidabro karūna.

⁶⁷ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 338I, l. 112v.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. 2v.

10. Paveikslas „Švč. Mergelė Marija“ karūnos I, II. Aloyzo Petrašiūno nuotr., 2005

galvą puošia daili XVII a. 7–9 deš. barokinė karūna (I), kita (viršutinė) (II) – grubesnio, paprastesnio darbo, galbūt kito meistro arba vėlesnė, nukalstyta pagal senosios pavyzdį. Pirmoji karūna kiauraraštė, jos forma ir ornamentai panašūs į Nekaltojo Prasidėjimo paveikslo šio tipo dirbinį, bet dekoras kitoks, dar turintis kremzlinės ornamentikos bruožų⁷⁰. Vienas (kairysis) iš dviejų karūną laikančių angeliukų taip pat atrodo archajiškiau, jo rūbas puoštas lenktakotėmis su užraitais galuose sodrių tulpių, penkialapių šakelėmis (9 pav.). Porinio angeliuko plaketės dekoras kartotinis, primityvesnis. Panašu, kad šį ir didžiojo altoriaus Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelės Švč. Mergelės angeliukus nukalstė tas pats meistras (↑). 1804 m. inventoriuje minimi paveikslą supantys sidabro lakštai, taip pat „mediniai, įvairiomis gėlėmis puošti“ rėmai, prie paveikslo kabantys du votai – vienas sidabrinis paaukuotas, kitas gryno aukso⁷¹, virš tabernakulio stovintys du kontūriniai „vario skardos, pabalinti“ žvakes laikantys angeliukai⁷² (išliko). 1819, 1820 m. vizitatorius gan tiksliai apibūdino Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės altoriaus atvaizdą – tarp dviejų kolonų įkomponuotas titulinis paveikslas sidabruotame dėkle, dvigubuose paaukuotuose rėmuose, ir išvardijo visas, anksčiau minėtas, tauraus metalo puošmenas⁷³. 1850 m. Videniškių bažnyčią perėmę pasauliečiai dvasininkai kruopščiai surašė visus sidabro dirbinius, nurodė tikslų jų skaičių ir svorį⁷⁴. Vienuolių įdiegtas Švč. Mergelei Marijai pamaldumo tradicijas liudijo prie Švč. Mergelės Marijos paveikslo gausėjantys votai – 8 vnt.⁷⁵.

⁷⁰ Ši karūna kadaise galėjo puošti kitą marijinį atvaizdą – XVII a. pab. karūna su brangakmeniais puošė Nekaltojo Prasidėjimo paveikslą (Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 80v).

⁷¹ Ten pat.

⁷² Videniškių bažnyčios inventorių, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. 2v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 41v, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3791, l. 4.

⁷³ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1819 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4014, l. 441v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 40v; Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. 3v.

⁷⁴ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktai, 1850 ir 1856 m. VBA, l. 5v, 3. Prieiga per internetą: BARIS.

⁷⁵ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktai, 1850 ir 1856 m. VBA, l. 5v, l. 2. Prieiga per internetą: BARIS.

Reikia pastebėti, dabartinės didžiojo ir šoninio altorių Švč. Mergelės Marijos paveikslus puošiančios karūnos ir kiti dirbiniai (minėtas pusmėnulis), galėjo būti perkabinti, sukeisti vietomis⁷⁶. Iki mūsų dienų išliko dalis votų, plokštelių su Marijos Vardo inicialais, Marijos, laikančios Kūdiki, atvaizdu, taip pat kalstyta kontūrinė sidabrinė Nekaltojo Prasiidėjimo Marijos figūrėlė.

Apie procesijų reikmenis

XVII a. pab. vėliavų sąrašė minimos dvi vėliavos su tapytais Nekaltojo Prasiidėjimo, kitoje pusėje pal. Mykolo Giedraičio atvaizdais. Viena jų, priklausė Nekaltojo Prasiidėjimo brolijai. Dar dvejose vėliavose buvo pa-vaizduoti naratyviniai Švč. Mergelės Marijos gyvenimo – Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai (kitoje pusėje šv. Augustino) ir Apsilankymo (kitoje pusėje – šv. Kiriako) – atvaizdai⁷⁷.

1766 m. aprašytas Švč. Mergelės Marijos „skulptūrinio meno“ (*imaginis arte sculptoris*) atvaizdas altorėlyje, puoštas drožtais dažytais ir auksuotais debesimis, dengtas sidabrinu aptaisu ir auksuota karūna, puoštas vėriniais⁷⁸. XIX a. pr. vizitacijoje dviejuose (iš trijų) altorėliuose buvo įtaisyti Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, kitoje pusėje Nekaltojo Prasiidėjimo atvaizdai. Vienas iš jų altorėlis buvęs senesnis, puoštas aptaisais, auksuota karūna, dviem votais, už stiklo mažais relikvijoriais, 2 kryželiais ir kt.⁷⁹ Škaplierinės ir Nekaltojo Prasiidėjimo brolijas reprezentuojantis senos drožybos paauksuotas dirbinys su atvaizdais minimas ir 1820 m. dokumente⁸⁰. iš šio dokumento paaiškėjo, kad sidabro dirbiniai (aptaisas ir karūna) puošė Škaplierinės paveikslą⁸¹. Po dešimtmečio procesijų inventorius pasipildė nauju altorėliu su „subtilios tapybos“ šv. Lauryno ir

⁷⁶ Atskirai saugoma dar viena XVIII a. I p. nedidelė karūna (9,5 × 10,8), kitos aptaisų detalės.

⁷⁷ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1693 m., BJ, b. 62411 III, l. 81.

⁷⁸ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1766 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3381, l. 114.

⁷⁹ Videniškių bažnyčios inventorius, 1804 m., VUB RS, f. 57–B53, b. 242, l. 2v. 1819 m. minimas Švč. Mergelės Marijos brolijos procesijų altorėlis puoštas įvairia „galanterija“ (Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1819 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4014, l. 441.

⁸⁰ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 40v.

⁸¹ Ten pat, 40v, 41.

Nekaltojo Prasidejimo paveikslais⁸². 1850 m. senojo altorėlio Nekaltojo Prasidejimo paveikslą pakeitė šv. Jono Krikštytojo atvaizdas⁸³, o Škaplierinės – liko tas pats – su aptaisais ir karūna⁸⁴. Videniškių muziejuje saugomas senas ir raiškus regentystės stiliaus procesijų altorėlis, deja, be paveikslų. Galime manyti, kad jame buvo įtaisyti abiejų brolių gerbiami marijiniai atvaizdai.

Išvados

Apibendrinus galima teigti, kad Atgailos kanauninkai Videniškiuose nuo pat įsikūrimo puoselėjo Švč. Mergelės Marijos kultą. Jos garbei buvo pašventi didysis ir šoninis altoriai. XVII a. pab. didžiajame altoriuje minimas nuo seno tikinčiųjų gerbiamas, aptaisais, karūna, daugybe votų, įvairiomis puošmenomis išdabintas Švč. Mergelės Marijos Dangaus Karalienės paveikslas (neišliko). Rašytinio šaltinio pagrindu rekonstruotas Dangiškosios Karalienės ir Nekaltojo Prasidejimo prasmes jungiantis vaizdinys yra svarbus XVII a. Švč. Mergelės Marijos atvaizdų ikonografijos tyrimams.

Puoselėdami Marijos kultą Atgailos kanauninkai rūpinosi brolių steigimu – nuo XVII a. pab. veikė Nekaltojo Prasidejimo Švč. Mergelės Marijos, 1751 m. buvo įsteigta Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos. Jos gyvavo iki 1832 m. vienuolyno ir bažnyčios uždarymo. Bažnyčioje išliko du itin vertingi su minėtomis brolijomis susiję atvaizdai. Ikonografinės raidos tyrimams ir bažnyčios istorijai reikšmingas XVII a. pab. dokumente minimas Nekaltojo Prasidejimo brolijos šios ikonografijos paveikslas su XVIII a. I ketv. puikaus auksakalio darbo aptaisais, kurie, matyt, buvo nukaldinti perkeltant atvaizdą iš šoninio į didįjį altorių.

XVII–XIX a. šaltiniai padėjo išaiškinti netipiško Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslo kilmę, pirminę paskirtį. Jis tapatintinas su 1693 m. dokumente aprašytu Nekaltojo Prasidejimo brolijos kilnojamo altorėlio skoningos romietiškos tapybos paveikslu,

⁸² Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3796, l. 3.

⁸³ Videniškių bažnyčios vizitacijos aktas, 1850 ir 1856 m. VBA, l. 5v, 3. Priega per internetą: BARIS.

⁸⁴ Ten pat.

kuri į Lietuvą „kadais“ atvežęs Vilniaus vyskupas Mikalojus Pacas. Videniškių bažnyčiai jį perdavė Gracianopolio vyskupas Mikalojus Slupskis, kartu įvesdinęs Nekaltojo Prasidejimo broliją. Paveikslas buvo įtaisytas kilnojamame altorėlyje, puoštas sidabro aptaisu. Veikiausiai XVIII a. vid. įrėmintas ir aptaisytas tauraus metalo plaketėmis šis nedidelis Švč. Mergelės Marijos paveikslas buvo perkeltas į šoninį altorių, pavestą naujai įsteigtai Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijai. XVII a. pab. šaltinyje užfiksuota Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidejimo brolijos altorėlio su senesniu atvaizdu istorija papildė žinias apie Videniškių bažnyčios Atgailos kanauninkų infulato M. Nyžinskio, vysk. M. S. Paco, vysk. M. Slupskio indėlį skleidžiant marijinį pamaldumą Vilniaus vyskupijoje.

Videniškių bažnyčioje išsaugoti Švč. Mergelės Marijos paveiksai su aptaisais ir karūnomis yra seni ir vertingi tapybos kūriniai, o tauraus metalo puošmenos – subtilūs auksakalystės dirbiniai, bylojantys apie Atgailos kanauninkų požiūrį į vizualią atvaizdų raišką, dirbinių kokybę. Vertas dėmesio Škaplierinės altoriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslo atvejis, kai, užuot pasirūpinus nauju šios ikonografijos paveikslu, buvo panaudotas, pritaikytas, papuoštas nuo seno gerbiamas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas ir eksponuotas be jokių škaplieriaus sakramentalijų ar simbolinių ženklų. Ši netipišką altorinį Švč. Mergelės Marijos paveikslą būtina nuodugniai ištirti, o didžiojo altoriaus Nekaltojo Prasidejimo tapinį – profesionaliai restauruoti ir sugrąžinti į pirminę vietą. Ši publikacija, skirta vienos Atgailos kanauninkų bažnyčios Švč. Mergelės Marijos atvaizdams, yra tolesnio tyrimo pradžia.

Literatūra

Baronas Darius, Pal. Mykolo Giedraičio gyvenimas ir jo kultas Lietuvoje (XVI–XIX a. pr.), *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sud. Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 229–315.

Biernacka Małgorzata, *Maryja Matka Chrystusa*, Warszawa: ATK, 1987.

Feuillet Michel, *Lexique des symboles chrétiens*, Paris: Presses Universitaires de France, 2017.

- Giniūnienė Asta, Šventųjų ir palaimintojo Mykolo Giedraičio paveikslai atgailos kaunaininkų Videniškių bažnyčioje, *Excellentia virtutum: šventieji Lietuvos kultūroje*, sud. Asta Giniūnienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 105–126.
- Janonienė Rūta, Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo atvaizdai Vilniaus vyskupijoje: ikonografinė raida (iki XIX a. II p.), *Sveika, Mergele! Vilniaus arkivyskupijos marijinės ikonografijos aspektai*, sud. Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Bažnytinio paveldo muziejus, 2018, p. 17–46.
- Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas*, sud. Svetlana Poligienė, Vilnius: Savastis, 2006.
- Kultūros paminklų enciklopedija*, t. 1: *Rytų Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1998.
- Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius: Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973, d. 1.
- Michalczyk Zbigniew, *W lustrzanym odbiciu. Grafika europejska a malarstwo w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.
- Račiūnaitė Tojana, *Atvaizdo gyvastis. Švč. Mergelės Marijos stebuklingų atvaizdų partitis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- Račiūnaitė Tojana, Švč. Mergelė Marija – visų luomų globėja. Švč. Mergelės Marijos pagarbinimas Vilniaus visų Šventųjų bažnyčioje, *Sveika, Mergele! Vilniaus vyskupijos marijinės ikonografijos aspektai*, sud. Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Bažnytinio paveldo muziejus, 2018, p. 213–238.
- Skrinskas Robertas Gedvydas, *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas: Judex, 1999.
- Stankevičienė Regimanta, XVII–XVIII a. I ketvirčio Lietuvos bažnyčių paveikslų aptaisai ir jų ornamentika, *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 61–118, 430–431.
- Surdokaitė Gabija, Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės Lietuvoje, *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, sud. Gabija Surdokaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 128–146.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, Vilnius: Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencija, 1998.
- Vaišnora Juozas, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.
- Vasiliauskienė Aušra, Dūkštų „Apreiškimo Mergelės“ atvejis, *Sveika, Mergele! Vilniaus vyskupijos marijinės ikonografijos aspektai*, sud. Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Bažnytinio paveldo muziejus, 2018, p. 133–153.
- Vitkauskienė Rūta Birutė, Trakų Marijos paveikslų aptaisai, *Acta Academiae Artium Vlnensis*, t. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas. Formos, įtakos, kryptys*, sud. Rasa Butvilaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 153–166.

A s t a G i n i ū n i e n ė

The Images of the Blessed Virgin Mary in the Canons Penitentiary Church in Videniškiai

Summary

The article analyses the veneration traditions for the Blessed Virgin Mary and her images in the church in Videniškiai (built in 1618) that belonged to the Regular Canons Penitentiary monastic order. A document from 1693 records the early knowledge of the cult of the Blessed Virgin Mary. It mentions the painting of Regina Caeli (which has not survived) on the high altar, which believers had venerated for many years. The painting was decorated with a crown, casings, many ex-votos, and various ornaments. At that time, the side altar, with the image of the Immaculate Conception and decorated with a crown, under the patronage of the eponymous fraternity, was dedicated to the glory of the Blessed Virgin Mary. In the late 17th century, the painting of the Immaculate Conception was moved to the altar which was built in the first quarter of the 18th century and covered by high-quality goldsmith's casings (it was mounted on a copy at the end of the 20th century). The original painting from the late 17th century was recently found, and being in poor condition, it was trimmed. It depicts the Blessed Virgin Mary on a crescent, stepping on a grass snake's head surrounded by playing and adoring angels. The painting is valuable for the study of the iconographic development of the Immaculate Conception.

We used 17th–19th-century sources to explain the atypical origin and original purpose of the painting of the Blessed Virgin Mary on the present side altar. It is identifiable with a painting of the movable altar of the Fraternity of the Immaculate Conception mentioned in a document from the late 17th century. The 'once acquired' painting was donated by Mikołaj Stefan Pac, Bishop of Vilnius. Mikołaj Słupski, Bishop of Gratianopolis, and Melchior Nyziński, the third infulatus of the monastery, organised its transfer to the church in Videniškiai. Subtly forged Baroque-style casings surround the artistic image of the Blessed Virgin Mary. The valued and venerable painting from the mid-18th century was adorned with repousse silver sheets of the Regency style, enlarged, shapely framed, and mounted to the built altar attributed to the Fraternity of Our Lady of Mount Carmel, established in 1751. The location of the paintings of the Virgin Mary on the side altars and the Immaculate Conception on the high altar did not change after the closure of the Monastery of the Canons Penitentiary in 1832, although the altars themselves were repeatedly rebuilt and repaired.

The paintings of the Blessed Virgin Mary surviving in the Videniškiai church are valuable pieces of art, and the ornaments of precious metal – delicate works of Vilnius goldsmiths – testify to the traditions of the devotion to the Mother of God upheld by the Canons Penitentiary, and their conservative, respectful approach to old artistic images.

Keywords: the church of Videniškiai, Canons Penitentiary, fraternities, paintings of the Blessed Virgin Mary, iconography, goldsmith